

Božidar Jezernik

O predmetu etnologije

Menim, da lahko brez pretiravanja rečemo, da znotraj nobene druge vede na Slovenskem v zadnjih letih ni bilo toliko razprav o tem, kaj je pravzaprav njen predmet preučevanja, kot prav znotraj etnologije. Vzroke za tolikšno zanimanje za ta vprašanja je gotovo treba iskati predvsem v zanemarjanju obravnave teh vprašanj v preteklosti; pomemben delež pa je imel tudi razvoj vede in velike družbene spremembe, ki so se dogodile v dvajsetem stoletju. Ta razprava je bila za razvoj etnologije pri nas velikega pomena in plodna, saj je etnološkemu interesu odprla vrsto novih vprašanj in horizontov, ki so bili predtem prezrti. Vendar pa velja po drugi strani ugotoviti, da je postala ta razprava sčasoma neproduktivna in ne prispeva več k razjasnjevanju temeljnih pojmov in načel vede, saj nekateri udeleženci razprave ven in ven problematizirajo ali tudi »problematizirajo« vprašanja, ki so že razčiščena, vtem ko novih vprašanj ne odpirajo in zato tudi novih odgovorov ne morejo ponuditi.

Pri opredeljevanju predmeta etnologije sta imela v preteklosti glavno vlogo pojma *ljudstvo* in *ljudska kultura*. Oba pojma sta bila v teh primerih uporabljana zvečine na nivoju samoumevnosti; ko pa so ju nekateri skušali opredeliti, se je pokazalo, da je to domala nemogoče storiti na zadovoljiv in splošno sprejemljiv način. Dejansko so slovenski etnologi pred zadnjo svetovno vojno pojem *ljudstvo* bolj ali manj eksplicitno enačili s *kmečkim prebivalstvom*, *ljudsko kulturo* pa v skladu s tem s *kulturo kmečkega prebivalstva*, kakršna je bila le-ta v predindustrijski dobi, in z njenimi prežitki v sedanosti. V skladu s tem pojmovanjem tudi niso raziskovali kompleksne kulturne podobe vsega prebivalstva, ampak so obravnavali le posamezne elemente (kmečke) kulture. Ta raziskovanja so bila tedaj nezadostna že glede na sam obseg predmeta, še bolj je (bila) problematična njihova nezadostnost v metodološkem pogledu.

Zaradi velikih sprememb v poklicni strukturi Slovencev, do katerih je prišlo zlasti v drugi polovici dvajsetega stoletja, se pozornost sodobne etnologije ne more več omejevati zgolj na kmetstvo in preteklost; tudi poudarek sodobnih etnoloških raziskovanj naj bi ne bil več na *elementih kulture* vsega prebivalstva ali posameznih slojev prebivalstva na določenem ozemlju, ampak na njihovih nosilcih, to je *ljudih*. Namesto pojma *ljudskost* je na ta način stopilo v ospredje zanimanje za *način življenja*. »Težnje po celovitem zajetju problematike vsakdanjega življenja, po bolj poglobljenem razumevanju soodnosnosti človeka in njegovega kulturnega in naravnega okolja, po razkrivanju dialektičnega odnosa med različnimi področji človekovega zgodovinskega bivanja, kakor se le-to kaže v vsakdanjem življenju, se pravi v načinu življenja in življenjskem stilu, so seveda v neposredni zvezi z metodološko usmerjenostjo današnjih slovenskih raziskovalnih prizadevanj. Le-ta pa postaja, kot se zdi, v vse večji meri dialektično in historično-materialistično naravnana.«¹

Pojmovanje, po katerem je predmet etnologije *kmečko ljudstvo*, je pri nas najbolj eksplicitno in dosledno utemeljeval in zastopal Rajko Ložar. Po njegovem mnenju naj bi predstavljalo predmet etnologije »*zgolj kmetstvo in njemu sorodni sloji*«, vtem ko »prebivalstvo modernih velemest ne spada več med tisto 'ljudstvo', oziroma sloje, ki jih narodopisje raziskuje in ki so glavni nosilci primitivne duhovnosti, temveč predstavlja element, ki spada docela v področje sociologije in socialne etnografije.«² Ložar sicer ni podrobneje pojasnil, kaj naj bi pravzaprav bila socialna etnografija, vendar takšna naravnost slovenske etnologije ni ostala brez pomembnih posledic: če na Slovenskem pred l. 1945 nismo imeli institucionalizirane sociologije, se je le-ta po tem letu silovito razmahnila (*tudi na račun etnologije, ki se je ob tem umikala vse bolj na obrobje družbenega zanimanja*).

Ložarjeva stališča so doživela med delom slovenskih etnologov utemeljeno zavračanje in kritiko; predmet etnološkega zanimanja pa je postalo (vsaj teoretično) tudi *prebivalstvo mest*. V tem smislu je pomenil pomemben napredek spis Vilka Novaka O bistvu etnografije in njeni metodi, v katerem je avtor zastopal stališče, da so prebivalci mestnih naselij (na področju slovenskega etničnega ozemlja pač ni *velemest!*) »prav tako nosilci in gojitelji izročil, bodisi, da ta koreninijo v kmečki ali kaki podobni plasti, bodisi, da so čisto mestnega izvora.« Novak namreč pod pojmom *ljudstvo* ne razume več *določene socialne kategorije*, tako kot Ložar, ampak *psihično*, saj zanj *ljudskost* »ni omejena socialna plast, marveč oblika, način, vrsta mišljenja, čustvovanja in ravnanja, temelječega na ljudski plasti v njem.«³

Kakšna naj bi bila ta plast, je kasneje podrobneje predstavil Niko Kuret, ki je prav tako zavzel stališče, da je treba pojem *ljudsko* razumeti kot »psihološko, ne pa sociološko ali kakšno drugačno kategorijo«, kajti *ljudskost* ustreza »matični, 'naivni', vsaki človeški psihi imanentni plásti«, saj »kot taka ne pozna razlike v spolih in starosti, ne v socialnem in ne v zgodovinskem položaju posameznika, naj mu bo to prav ali ne, naj to taji ali priznava!«⁴ Toda tudi tako pojmovana opredelitev predmeta etnologije ne prispeva k njegovi jasnosti: vprašanje je namreč, če *ljudskost* v Kuretovem smislu sploh obstaja; če že, potem jo je bržkone bolje označiti s pojmom

¹ Slavko Kremenšek: Težnje v slovenski etnološki teoriji in praksi v 20. stoletju, str. 329.

² Rajko Ložar: Narodopisje, njegovo bistvo, naloge in pomen (v: Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944), str. 11.

³ Vilko Novak: O bistvu etnografije in njeni metodi, Slovenski etnograf 1956, str. 11.

⁴ Niko Kuret: »Konec folkloristike?«, Glasnik SED 1978, št. 1, str. 20.

kolektivno nezavedno, kar pa je spet prej predmet (globinske) psihologije kot etnologije.

Takšno stališče je bilo deležno tudi določenih pomislekov s strani nekaterih zgodovinarjev. Bogo Grafenauer je na primer ob tem zapisal: »Nedvomno je trditev, da je značilni predmet etnografije, »ljudskost, nezgodovinska, po občestvenih in tradicionalnih vezeh pogojena ljudska kultura«, skrajno problematična — kajti vsak družbeni pojav brez izjeme je zgodovinsko pogojen.«⁵

Zaradi velikih družbenih sprememb, do katerih je prišlo po koncu zadnje svetovne vojne, za katere so značilni *procesi industrializacije in urbanizacije*, je torej postajalo vse bolj problematično omejevanje predmeta etnološkega zanimanja na kmečke sloje in njihovo kulturo. Razkorak med spremenjenimi družbenimi razmerami in tradicionalnimi teoretskimi koncepti je postajal vse večji in vse bolj očitna je bila dilema: »Ali ostati pri obstoječih strokovnih pogledih in zato zanemariti sodobne kulturne pojave, še posebej tiste mestnega značaja, ali pa spremeniti teoretične poglede. Odločili smo se seveda za slednje.«⁶

Ena najpomembnejših sprememb v slovenski etnološki teoriji je bila odklonitev pojma *ljudskosti* kot predmeta vede. Angelos Baš je v spisu O predmetu etnologije kot predmet etnologije opredelil zgodovino načina življenja pri posameznih narodih. »Ob navedeni opredelitvi pomeni »način življenja« razmerje vseh družbenih skupin, ki sestavljajo kak narod, do danih kulturnih prvin, kakor tudi vplive, ki jih je imelo zadevno razmerje na življenje teh družbenih skupin.«⁷ Seveda se ti, spremenjeni pogledi niso mogli uveljaviti naenkrat kot splošno sprejeti. Nekateri etnologi namreč še vedno ostajajo na starih stališčih, tako da je v slovenski etnologiji »pomenila omejitev predmeta na ljudstvo, natančneje na kmečko ljudstvo, pravilo, ki je ohranilo svojo veljavo tako rekoč do včeraj.«⁸

Baševa opredelitev predmeta etnologije ni naletela le na takšno, molčeče zavračanje, ampak je bila deležna tudi glasnih nasprotovanj. Najbolj ostro je njegovi opredelitvi nasprotoval Slavko Kremenšek, ki ji je očital nezadostnost. Po Kremenškovem mnenju namreč »tako imenovanemu načinu življenja ni mogoče blizu brez detajlnega poznavanja kulturnega in v določenem pogledu celo naravnega okolja tiste družbene skupine, ki bi jo radi v njenem načinu življenja preučili. Posamezni kulturni pojavi so nam namreč še vedno neogibno sredstvo, preko katerega in skozi katerega se skušamo dokopati do podobe vsakokratnega načina življenja in do zakonov njegove pojavnosti.« In ker druge vede niso obravnavale (ali vsaj ne zadosti temeljito) ljudsko kulturo, naj bi bila »rekonstrukcija podobe množične kulture v preteklosti, to je tako imenovane ljudske kulture, še nadalje ena naših temeljnih nalog«. Kremenšek iz vsega končno še izvede sklep: »A. Baševu prizadevanje glede sprememb opredeljevanja predmeta naše vede se nam zavoljo tega ne zdi plodno.«⁹

Vendar, če podrobneje preberemo Kremenškovo kritiko, iz katere je sklenil, da Baševu opredeljevanje predmeta naše vede ni plodno, opazimo, da

⁵ Bogo Grafenauer: *Struktura in tehnika zgodovinske vede*, Ljubljana 1960, str. 318.

⁶ Slavko Kremenšek: *Vsakdanje življenje prebivalcev mest kot predmet etnoloških raziskav*, Glasnik SED 1983, št. 1, str. 3.

⁷ Angelos Baš: *O predmetu etnologije*, Časopis za zgodovino in narodopisje 1968, str. 273; *Isti*: *O »ljudstvu« in »ljudskem« v slovenski etnologiji*, *Pogledi na etnologijo*, Ljubljana 1978, str. 72.

⁸ Angelos Baš: *O »ljudstvu« in »ljudskem« v slovenski etnologiji*, str. 72.

⁹ Slavko Kremenšek: *Baševemu »eseju« na rob*, Glasnik SED 1979, št. 3, str. 62.

je takšen sklep le šibko podprt z argumenti in zato neutemeljen. Predvsem je Baš v eseju, ki je predmet Kremenškove kritike, med drugim zapisal, da etnologija lahko raziskuje način življenja »v tolikšni meri, kolikor so bile dane prvine poprej obdelane v zadevnih vedah. Če takšne obdelave manjkajo, mora etnologija načenjati tudi območje te vrste. Pri nas, kjer se vodilo o obravnavah posameznih kulturnih prvin v njihovi celoti še ni splošneje uveljavilo, ne gre tu za izjeme, temveč za razmeroma pogostne primere. Zavaljo tega se bo morala etnologija ukvarjati, ne glede na pričujočo opredelitev njenega predmeta, slej ko prej tudi še z vrsto vprašanj, ki ne sodijo v omenjeni okvir.«¹⁰

Popolnoma nejasno tedaj ostaja vprašanje, kaj je pravzaprav tisto, s čemer se Kremenšek ne strinja. Ali z drugimi besedami povedano: Kremenšek polemizira s stališči, ki jih v Baševem eseju — ni. K večji jasnosti seveda tudi ne prispeva dejstvo, da Kremenšek v eni sapi govori o »tako imenovanem načinu življenja« in o »načinu življenja«, pa spet o »tako imenovani ljudski kulturi« in o »ljudski kulturi«, saj tako imenovani predmet ne more biti sinonim za predmet. In ne nazadnje, predmet vede tudi ni isto kot so naloge vede. Skratka, ostrina besed v Kremenškovi kritiki se zdi v tem primeru zgolj neustrezno nadomestilo za argumente. Pravi argumenti bi bili, če bi nam razložil, kako bi bilo mogoče preučiti dano družbeno skupino, če bi bil predmet preučevanja poleg načina življenja tudi njena ljudska kultura, in kaj vse bi pridobili s takšno razširitvijo predmeta raziskave. Namesto takšne argumentacije pa lahko na različnih mestih beremo pri njem različne opredelitve predmeta etnologije, ki prav tako šele čakajo podrobnejše opredelitve. Tako lahko poleg navedene opredelitve predmeta pri njem preberemo tudi: »Etnos, ljudstvo, prilastek ljudski, ljudska kultura in način življenja so pojmi, s katerimi opredeljujemo predmet in značaj etnološke znanstvene discipline.«¹¹ Ob vsem tem pa ostaja kategorialni aparat, ki ga uporablja, bolj ali manj na ravni samoumevnosti in ne pojasni ne tega, kako se v tako pojmovano etnologijo vkloplja na primer Praznično leto Slovencev, niti ne, kako pride do tega, da narodoslovje preučuje ljudsko kulturo.

Preden bom skušal predstaviti svoje stališče do vprašanja etnološke vede, menim, da je smotno reči tudi besedo o vprašanju posebne etnološke oziroma natančnejše *etnografske metode*. Po mnenju Boga Grafenauerja je namreč prav tako, kot je »skrajno problematičen« Novakov način opredeljevanja predmeta, problematičen tudi Bašev in Vilfanov, ki poudarja zgolj splošno zgodovinsko metodo, češ brez upoštevanja posebne etnografske tehnike (prvenstvena analiza terenskih pojavov — tudi če gre pri tem za analizo že starih opisov in ne tistih iz sedanjega časa; značilne oblike anketiranja; poudarek na analizi razvoja posameznih ergoloških elementov), etnologija nima samostojnega značaja.¹² Temu stališču je v novejšem času pritegnil na primer tudi Naško Križnar, ki je nastopil kot »zagovornik tistih, ki se nagibajo k opredelitvi etnologije kot izrazito terenske vede, ki jo v dobri meri opredeljuje ravno njena delovna metoda, ne toliko predmet raziskovanja.«¹³

Menim, da velja temu stališču pritrlditi, vendar ga po drugi strani ne gre jemati preveč dogmatsko. Kajti kot je na primer na posvetovanju o raziskovanju kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem pravilno ugotavljal Slavko Kremenšek, je metodika ali tehnika etnološkega raziskovalnega dela »v glav-

¹⁰ Kot op. št. 8.

¹¹ Slavko Kremenšek: Etnološki razgledi in dileme 2, Ljubljana 1985, str. 102.

¹² Kot op. št. 5.

¹³ Glasnik SED 1981, št. 4, str. 78.

nem določena s predmetom raziskave.¹⁴ Zakaj, kot je to povedal Braco Rotar, pri preučevanju družine v 16. ali v 20. stoletju bo tehnika dela vse-kakor bolj odvisna od tega, ali raziskujemo družino v 16. ali 20. stoletju kot od tega, ali je raziskovalec zgodovinar ali sociolog.¹⁵

Delitev družboslovnih ved na različne specializirane stroke, ki naj bi imela vsaka svoj poseben predmet, posebno metodo in cilje, je eden nasledkov pozitivizma iz preteklega stoletja. Takšno parceliziranje danes ne more biti več sprejemljivo, ker gre lahko samo v škodo celostnega znanstvenega spoznanja. Razlike v predmetu različnih družboslovnih ved so bolj pogojene z njihovim institucionalnim položajem kot z naravo predmeta raziskovanja samega. Zato predmet, metoda in cilji raziskovanja niso vedno nujno različni, različni so le vidiki obravnave. Tako tudi etnologija obravnava le določen vidik, ki ga označujemo kot način življenja. Morda sam izraz dejansko ni najbolj posrečen, saj je očitno vir določenih nejasnosti. Značilno je, da naj bi se porodil kot prevod za rusko besedo »byt«¹⁶ in ne kot prevod za angleško way of life, s čemer opredeljujejo predmet etnologije anglosaksonski avtorji.¹⁷ Dejstvo, da ga nekateri avtorji pišejo enkrat v narekovajih, drugič s pristavkom tako imenovani in tretjič brez narekovajev in brez pristavka, seveda ni v prid njegovi večji jasnosti.

Ko sem za potrebe svojega raziskovanja življenja slovenskih internirancev v šestih italijanskih koncentracijskih taboriščih v letih 1942/43 opredelil, kaj pojmem pod tem pojmom, je bila moja opredelitev zelo blizu Baševi; in ne vidim kakšnega tehtnega razloga, da bi jo za to priložnost v čemer koli spreminjal: »Način življenja določene družbene skupine z etnološkega vidika niso le posamezni elementi kulture in njihova celota (kultura v najširšem pomenu besede) kakor tudi dialektično razmerje med posameznimi elementi kulture in njihovo celoto. Res pa je tudi, da lahko preučujemo način življenja določene družbene skupine le prek posameznih elementov kulture. Pri tem zanimajo etnologa posamezni elementi kulture obravnavane družbene skupine sami po sebi in njihov razvoj; toda to ni končni cilj njegovega preučevanja. Njegovo delo doseže pravi smisel šele, ko je mogoče odgovoriti, kakšno je razmerje med pripadniki določene družbene skupine in njihovo kulturo. Etnolog mora tedaj poiskati odgovor na vprašanje o družbenozgodovinskih osnovah načina življenja pripadnikov določene družbene skupine in o družbenozgodovinskih osnovah njihovega opredeljevanja samih sebe in svojega okolja. Zato je treba posamezne elemente kulture določene družbene skupine opazovati z vidika, zakaj se je določen element v njej uveljavil tako, kot se je v določenem razdobju pač uveljavil med vsemi ali tudi le med nekaterimi pripadniki obravnavane družbene skupine. Za posamezne elemente kulture je treba razkriti njihovo funkcijo in pomen v določenem prostoru in času zlasti glede na to, kako so vplivali na razvoj občutij skupnosti in tovarištva med pripadniki obravnavane družbene skupine, razkriti, katere potrebe so zadovoljevali v njej in v čigavo korist. Znanstveno preučevanje načina življenja določene družbene skupine namreč ne more biti golo obnavljanje le-tega, nasprotno: biti mora njegova kritika.«¹⁸

Znanstvena obravnava ne more biti v nobenem primeru nekritičen in neproblematiziran skupek podatkov, pa naj je še tako obširen; takšna me-

¹⁴ Slavko Kremenšek: Mesto etnologije v okviru kulturoloških raziskav, Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem, Ljubljana 1980, str. 122.

¹⁵ Glej Razmerja med etnologijo in zgodovino, Ljubljana 1986, str. 171.

¹⁶ Glasnik SED 1981, št. 4, str. 78.

¹⁷ Roger M. Keesing: Cultural Anthropology. A Contemporary Perspective. New York 1987, str. 5; James Peopel & Garrich Bailey: Humanity. An Introduction to Cultural Anthropology. St. Paul 1988, str. 5 itd.

¹⁸ Božidar Jezernik: Boj za obstanek, Ljubljana 1983, str. 8—9.

toda lahko zajame predmet obravnave le z vrha, površno. Znanstvena obravnavna mora razkriti resnične vzroke in notranje zakonitosti obravnavanega dogajanja, to pa je mogoče le tedaj, če preseže raven ugotavljanja in opisovanja virov, to je tipološko in kronološko usmerjenega zbirateljstva. Znanstveno raziskovanje mora torej 1) na podlagi ohranjenih in dostopnih virov čimbolj popolno razkriti procese in mehanizme spreminjanja načina življenja (in mišljenja ljudi) v določenem prostoru in času in 2) na podlagi gospodarskega stanja, družbenega ustroja in njihovih notranjih zakonitosti v določenem prostoru in času ta razvoj tudi kritično razložiti. S prepostim nizanjem empiričnih dognanj, kakor so to poskušali in to še vedno počnejo razmeroma številni slovenski etnologi, tega seveda ni mogoče doseči. Po drugi strani pa je spet res, da o vseh vprašanih lahko zgolj bolj ali manj duhovito ugibamo, če nimamo na razpolago ustreznih empiričnih podatkov, kar je v evropski znanstveni zavesti jasno vsaj od časov Pietra Martireja d'Anghiera, ki je živel v letih 1457 do 1526.¹⁹

Poznavanje mehanizmov in procesov, po katerih se razvija kultura, ter procesi in mehanizmi akulturacije, prilikovanja in preoblikovanja ljudi stanju in spremembam v kulturnem njihovem okolju pa mora biti — za razliko od nekaterih etnoloških del²⁰ — eden od namenov in ciljev tako izbora teme kot raziskave same. Kajti: *ozaveščanje in kritična analiza temeljnih principov tega razvoja je bistveni smoter etnoloških raziskovalnih prizadevanj*. Strinjam pa se s stališčem, ki ga je zastopala na razpravi o problematiki kompleksnih krajevnih študij Mojca Ravnik, da principe razvoja kulture spoznavamo ravno tako dobro skozi mikroštudije.²¹ Ali z drugimi besedami: da so z raznimi obširnimi projekti, ki naj bi kar se da celovito zajeli celotno slovensko etnično ozemlje, povezane tudi premnoge pasti, ki takšne podvige v osnovi onemogočajo. — Toda to je že druga zgodba.

Januar 1987

¹⁹ Annemarie de Waal Malefijt: *Images of Man*, New York 1974, str. 40.

²⁰ Cf. npr. Slavko Kremenšek: *Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem*, Ljubljana 1970, str. 6.

²¹ *Glasnik SED* 1980, št. 3, str. 121.

Summary

ON THE SUBJECT OF ETHNOLOGY

The author deals with the critical definitions about the subject of ethnology, which were present in the Slovene ethnology for the last 50 years. He stated that the sphere of the ethnological interest widened due to the great changes in the structure of the inhabitants and the theoretical development in the 2nd half of the 20th century. The definition that the subject of ethnology is the so called folk culture is abandoned and the one, according to which, the subject of ethnological interest lies in the way of life, is advocated.

According to the author, the way of life of a certain social community comprises not only the specific elements of culture and their whole (the culture in the widest sense of the word), but also the dialectical relation between the specific elements of culture and their whole. Nevertheless, it holds true that the way of life of a certain social community can be researched only through the specific elements of culture. In this case, the ethnologist is interested in the specific elements of culture of the social community studied per se and also their development. However, this does not represent the final aim of the ethnologist's research. The real meaning of his work is achieved when he is able to answer the question what is the relation between the members of a certain social community and their culture. At that time, the ethnologist should find the answer to the question about social and historic conditions of the way of life of a certain social community members and also about historic and social basis of their defining themselves and their environment. Therefore, the specific elements of culture should be viewed from the reason why did a certain element assert itself in a specific way among all or among only some members of the social community researched. The function and the meaning of the specific elements of culture in a certain region and time should be disclosed especially according to how they influenced the development of the feelings of community among the researched social group members. It should also be revealed, which needs were satisfied in the community and in which interest. The scientific research should not be the mere restoring of that, on the contrary, it should be its critic.